

علل و عوامل مؤثر طلاق در طبقات اجتماعی

دکتر حسین آقا جانی^۱

چکیده

هدف: هدف این تحقیق شناخت عوامل مؤثر در طلاق بر حسب طبقه اجتماعی و مقایسه علت و نسبت طلاق در طبقات اجتماعی می باشد. در تحقیق حاضر کوشش شده است تا ضمن جمع بندی دیدگاه‌های مختلف به تدوین نظریه‌ای ترکیبی مبادرت شود، و در دو سطح جامعه شناسی خرد و جامعه شناسی کلان تبیین شود. در سطح کلان توجه به درهم شکستن بنیان هنجارهای اجتماعی، از خودبیگانگی، تنهایی و ساخت فشارآور بر ساختار جامعه و تأثیر دگرگونی اقتصادی و اجتماعی بر نهاد خانواده مورد تحلیل و تبیین قرار گرفته است. در سطح جامعه شناسی خرد بیشتر به کنش‌ها و نقش‌های اجتماعی توجه شده و نظریه فاصله نقش‌ها در دیدگاه کنش متقابل نمادی مورد استفاده قرار گرفته است.

روش بررسی: تدوین چهارچوب نظری این تحقیق بر اساس نظریه ساخت یابی آنتونی گیدنز در دو سطح خرد و کلان می باشد، ترکیب سطح خرد و کلان چهارچوب نظری این تحقیق می باشد. نظریه‌های ساختی و ساخت گزایی توجه خود را به فشارهای ساختاری معطوف می کند و در سطح خرد علاوه بر تعامل به کنش متقابل نمادی افراد در جامعه توجه دارد.

در این تحقیق از روش پیمایش و از ابزار پرسش نامه استفاده شده است و با تعداد ۴۵۰ نمونه مورد نظر مصاحبه شده است. یعنی طلاق به چه دلایلی رخ می دهد؟ و یا وقوع طلاق با طبقه اجتماعی رابطه دارد. و سپس به تدوین فرضیه‌های مورد نظر می پردازد. و به علل و عوامل مؤثر طلاق در طبقات اجتماعی می پردازد. در این تحقیق از روش پیمایش و از ابزار پرسش نامه استفاده شده است و با تعداد ۴۵۰ نمونه مورد نظر مصاحبه شده است.

نتایج: این پژوهش نشان می دهد که پدیده طلاق در طبقات اجتماعی متأثر از وضعیت و شرایط روانی اجتماعی و تحرک طبقاتی است که در طبقات پایین تر ناشی از شرایط اقتصادی خانواده و کم‌تر طبقات بالا بیشتر ناشی از تضاد نقش‌ها و تغییرات سبک زندگی است.

واژگان کلیدی: طلاق، طبقه اجتماعی، مشکلات روانی، اجتماعی، تحرک طبقاتی،

شرایط آنومی، تعارض نقش‌ها، تفاوت‌های فرهنگی، عدم توانایی مخارج زندگی،

فاصله نقش‌ها، تضاد ارزش‌های فرهنگی، سبک زندگی.

۱- استاد پار دانشگاه آزاد اسلامی (تهران - ابتدای خیابان دماوند - دانشکده علوم اجتماعی (Email: Aghajani@yahoo.com)

مقدمه

طلاق به عنوان یک مسأله اجتماعی در بین طبقات اجتماعی در شهر تهران بر ساختار خانواده تأثیر گذاشته و اثرات نامطلوب و بیشماری را برجای نهاده و به صورت یک بحران اجتماعی درآمده است. افزایش روزافزون این پدیده، اهمیت و ضرورت مطالعه و بررسی این موضوع را بیان می نماید. پژوهش این پدیده در شرایط فعلی به دلیل افزایش بی رویه یک نیاز بنیادی جامعه است. زیرا رشد شتابان طلاق بر حسب طبقه اجتماعی در شهر تهران موجب شده است، ثبات خانواده، همبستگی زن، شوهر و فرزندان، نظم و تعادل اجتماعی در نهاد خانواده به هم ریزد. آثار نامطلوبی از پدیده طلاق در جامعه وجود دارد، ضرورت و اهمیت پژوهشی این مسأله را بیان می نماید.

ضرورت پژوهش در این موضوع از نظر علمی، کمکی است به

دانش بشری، یاری رسانی به ادبیات پدیده طلاق که موجب توسعه علم و دانش در این زمینه می شود. زیرا علم دارای کارکردهای بیشماری است و علم ناشی از فعالیت تغییر آفرین انسانها است که طی آن انسانها به تغییر محیط اجتماعی و طبیعت پیرامون خود دست می یازند، جهان را دگرگون می کنند و با اندیشه و محتوای آن را قالبی نوین می بخشند. کار بر روی طلاق، آوره های این پژوهش، ارائه پیشنهادات لازم جهت پیش روی های ناسازگار یک ضرورت است.

روش بررسی

الف - جامعه مورد بررسی

جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه زنانی است که بعد از دادخواست طلاق و طی مراحل انجام شده حکم طلاق آنان در یکی از شعب

مجتمع قضائی خانواده شهر تهران صادر شده باشد. ناگفته نماند، غیر از دادخواست طلاق زنان، دو نوع دادخواست دیگر هم وجود دارد. دادخواست مربوط به مردان و دادخواست توافقی بین مرد و زن. براساس مطالعات انجام شده بیشترین دادخواست ها مربوط به زنان است، با توجه به موضوع پژوهش جامعه مورد بررسی این پژوهش شهر تهران می باشد و از نظر جمعیتی و طبقه اجتماعی زنانی که دادخواست طلاق داده اند و احکام آنان صادر شده در سه طبقه اجتماعی پائین، متوسط و بالا مورد مطالعه قرار می گیرند. البته در بخش طبقه اجتماعی درباره شاخص های سواد، شغل، درآمد توضیحات لازم داده شده است. احکام صادره که در تیر و مرداد سال ۱۳۸۱ صادر شده است جامعه مورد بررسی می باشد.

ب- حجم نمونه

آیا همه جمعیت را پوشش بدهیم یا جزئی از جمعیت را، این سؤال اساسی نمونه گیری است، چون در این پژوهش کل جمعیت را مشاهده می کنیم فقط احتیاج به نمونه گیری در سه طبقه اجتماعی داریم تا به طور مساوی طبقات اجتماعی را انتخاب کرده باشیم. چون این روش ما را به مقصود می رساند براساس مشاوره با اساتید محترم مشاور قرار شد که تمام احکام صادره در دادگاه خانواده را در حکم طلاق و دادخواست زنانی که تقاضای طلاق داده اند و حکم آنان صادر می شود به عنوان حجم نمونه در این پژوهش انتخاب می شوند. در مصاحبه نهایی تعداد ۴۵۰ نفر در سه طبقه اجتماعی بالا، متوسط، پائین به عنوان حجم نمونه

انتخاب شدند.

ج- روش جمع آوری اطلاعات

جمع آوری اطلاعات در این پژوهش می باشد. در این پژوهش اطلاعاتی را برای من فراهم می نماید که کمتر حاوی جزئیات است. اما می توانیم نسبتاً مطمئن باشیم که بر حوزه ای وسیع تطبیق می کند، بررسی های پیمایشی به دلایلی چند همچنان در تحقیقات جامعه شناختی کاربرد فراوان دارد، زیرا پاسخ های سؤالات پرسش نامه را آسان تر می توان به صورت کمی درآورد و تحلیل کرد، در این پژوهش ۸ فرضیه در یک پرسش نامه با ۴۵ سؤال طراحی شده که سؤالات پرسش نامه بعد از تعیین متغیرها و شاخص های ۶۰ پرسش نامه برای سه طبقه اجتماعی به طور مقدماتی تست شده است و سپس ۴۵۰ پرسش نامه در سه طبقه اجتماعی انجام گرفته است.

د- تعیین شاخص ها

شاخص ها در تعریف مفاهیم و سنجش متغیرها از آن جهت دارای اهمیت است، که بعد از تعریف مفهوم، شاخص مشخص می گردد، و این امر موجب شکل عینی، واقعیت ها و پدیده های اجتماعی می باشد. نکته مهم این است که بعد از تعریف نظری و عملیاتی متغیرها، فرضیه آزمایی، پژوهش شروع می شود.

دقت در تدوین شاخص ها به نتایج پژوهش اعتبار می بخشد و راهنمای مناسبی است برای دسترسی به هدفهای اصلی و فرعی. شاخص در این پژوهش برای اندازه گیری و مشخص کردن سطح عوامل

اصلی متغیرهای این پژوهش می باشد. شاخص های اصلی مرتبط با متغیرهای به کار رفته به شکل ذیل طبقه بندی می گردد.

ه- اعتبار پرسشنامه

منظور از اعتبار یک پژوهش، میزان دقت شاخص ها و معیارهائی است که در راه سنجش پدیده مورد نظر تهیه شده اند. اعتبار پژوهش را به شیوه های زیر می توان شناسایی کرد:

و- اعتبار صوری

منظور از اعتبار صوری میزان توافق محققین یک امر در رابطه با یک شاخص یا معیار است، می توان نتیجه گرفت اعتبار صوری یعنی میزان توافق چند محقق نسبت به یک پدیده باشد.

ز- اعتبار تجربی

در راه شناخت کار پژوهش می توان از اعتبار تجربی سود جست.

ح- روایی پرسشنامه

منظور از روایی این است که ببینیم آیا ابزار سنجش دارای ویژگی روانی حائز اهمیت است، منظور این است که آیا ابزار سنجش دارای ویژگی تکرارپذیری هست؟ یعنی در صورت تکرار عملیات پژوهش می توان نتایج مشابه رسید؟

به بیان دیگر، اگر خصیصه مورد نظر را با همان روش تحت شرایط مشابه بیش از یک بار اندازه گیری کنیم، نتایج تا چه حد مشابه خواهند بود. ابزار پژوهش زمانی از روانی کامل برخوردار خواهد بود، در صورت تکرار نتایج مشابه بدست دهد. برای اعتبار ابزار تحقیق آلفا

محاسبه شده برابر ۰/۸۷ می باشد که نشان دهنده اعتبار بالای آن می باشد. برای تجزیه و تحلیل از آزمون مجذور خی استفاده شده است

نتایج:

از بین ۴۵۰ نفر از زنانی که حکم طلاق آنان صادر شده است و در سه طبقه اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفته اند و به طور مساوی برای هر طبقه اجتماعی ۱۵۰ نفر مورد مصاحبه شده است. ۱۰٪ کل پاسخگویان سن آنان کمتر از ۲۵ سال بوده و ۱۲/۲٪ آنان دارای سن ۴۶ سال و بیشتر بوده اند

از نظر محل تولد پاسخگویان طبقه پائین ۶۷/۳٪ در شهر تهران متولد شده اند و طبقه متوسط ۲۴٪ در شهر تهران متولد شده بودند و ۵۵/۳٪ از افراد پاسخگو از طبقه بالا در تهران متولد شده بودند. از نظر سالهای ازدواج پاسخگویان ۲۵۲ نفر یعنی ۶۶/۵٪ بین ۱ تا ۱۰ سال زندگی مشترک داشته اند و سپس از یکدیگر جدا شده اند. و ۹۲ نفر در طبقه پائین بین ۱ تا ۱۰ سال زندگی کرده اند و سن همسر پاسخگویان کمتر از ۲۵ سال در

طبقه اجتماعی پائین ۲۴ نفر یعنی ۱۶٪ و در طبقه متوسط ۸ نفر یعنی ۵/۳٪ و در طبقه بالا ۱ نفر یعنی ۰/۷٪ می باشد. ۷۳ نفر یعنی ۲۲/۷٪ پاسخگویان در طبقه پائین در اولین سال زندگی مشترک با یکدیگر اختلاف داشته اند و این امر در طبقه متوسط در اولین سال زندگی مشترک به ۵۲ نفر یعنی ۳۴/۷٪ می باشد و در طبقه بالا در اولین سال زندگی به تعداد ۷۰ نفر یعنی ۲۴/۷٪ می باشد.

تضاد ارزشهای فرهنگی اجتماعی وقوع طلاق را در هر سه طبقه اجتماعی افزایش می دهد.

۱- باقر ساروخانی، روشهای پژوهش در علوم اجتماعی، جلد اول، ص ۲۸۶

تفاوت های فرهنگی احتمال وقوع طلاق را در هر سه طبقه افزایش می

دهد.

تاثیر شرایط انومیک در طبقات بالا بیشتر از تاثیر آن در طبقات پایین است

طلاق در هر سه طبقه اجتماعی بیشتر حاصل مشکلات روانی

اجتماعی و ناشی از محرک طبقاتی زوجین است.

دگرگونی اجتماعی موجب تغییر سبک زندگی می گردد و احتمال طلاق را

افزایش می دهد.

فاصله نقش ها امکان طلاق را در طبقه بالا بیشتر از پایین افزایش می دهد.

تنگدستی و عدم توانایی تامین هزینه زندگی اصل وقوع طلاق را در طبقه

پایین افزایش می دهد.

طلاق، طبقه اجتماعی بالا و مشکلات روانی و اجتماعی ناشی از تحرک طبقاتی				
جمع	کم	متوسط	زیاد	مشکلات روانی، اجتماعی
				ناشی از تحرک طبقاتی
				طبقه اجتماعی
۱۵۰	۱۳	۱۰۵	۳۲	طبقه اجتماعی بالا
۳۳/۳	۱۳	۳۷/۵	۲۵/۷	
				طبقه اجتماعی متوسط
۱۵۰	۳۱	۹۳	۲۶	
۳۳/۳	۳۱	۳۳/۳	۳۷/۱	
				طبقه اجتماعی پایین
۱۵۰	۵۶	۸۲	۱۲	
۳۳/۳	۵۶	۲۹/۳	۱۷/۱	
				جمع
۲۵۰	۱۰۰	۲۸۰	۷۰	
۱۰۰	۲۲/۲	۶۲/۲	۱۵/۶	
<p>کی دو X^2 ۳۹/۸۴ درجه آزادی ۴ معنی داری ۰/۰۰۰</p> <p>ضریب تاو B کندال ۰/۲۵۶ مثبت معنی داری ۰/۰۰۰۰</p>				

طلاق در طبقه اجتماعی بالا بیشتر ناشی از شرایط آنومیک است

جمع	مخالف	بی نظر	موافق	شرایط آنومیک
				طبقه اجتماعی
۱۵۰	۲۶	۷۳	۵۰	طبقه اجتماعی بالا
۳۳/۳	۲۳/۲	۳۱	۵۰	
۱۵۰	۳۹	۸۲	۲۷	طبقه اجتماعی متوسط
۳۳/۳	۳۵/۱	۳۵/۱	۲۷	
۱۵۰	۲۶	۸۱	۲۳	طبقه اجتماعی پائین
۳۳/۳	۲۲/۱	۲۲/۹	۲۳	
۲۵۰	۱۱۱	۲۳۹	۱۰۰	جمع
۱۰۰	۲۲/۷	۵۳/۱	۲۲/۲	

کی دو X^2 ۱۸/۹۷ درجه آزادی ۲ معنی داری ۰/۰۰۰۸
ضریب تاو B کنذال -۰/۲۵۶ مثبت معنی داری ۰/۰۰۰۰

طلاق . طبقه اجتماعی متوسط و تعارض نقش ها

جمع	هیچ وقت	بندرت	اکثر اوقات	تعارض نقش ها
				طبقه اجتماعی
۱۵۰	۲۲	۶۶	۲۲	طبقه اجتماعی بالا
۳۳/۳	۶۲/۶	۲۹/۳	۶۲/۶	
۱۵۰	۸۵	۳۵	۲۰	طبقه اجتماعی متوسط
۳۳/۳	۳۳/۹	۳۳/۶	۳۰/۸	
۱۵۰	۱۲۲	۲۳	۲	طبقه اجتماعی پائین
۳۳/۳	۲۹/۲	۱۷/۲	۲/۶	
۲۵۰	۱۱۱	۲۳۹	۱۰۰	جمع
۱۰۰	۲۲/۷	۵۳/۱	۲۲/۲	

کی دو X^2 ۹۶/۲۱ درجه آزادی ۲ معنی داری ۰/۰۰۰۰
ضریب تاو B کنذال -۰/۳۱۷ مثبت معنی داری ۰/۰۰۰۰

جدول شماره ۴۰: طلاق، طبقه اجتماعی متوسط و تفاوت های فرهنگی

طبقه اجتماعی	تفاوت های فرهنگی	موافق	بی نظر	مخالف	جمع
طبقه اجتماعی بالا		۳۵	۱۱۲	۳	۱۵۰
		۶۲/۸	۳۲/۷	۵/۶	۳۳/۳
طبقه اجتماعی متوسط		۹	۱۱۸	۲۳	۱۵۰
		۱۶/۷	۳۲/۵	۲۲/۶	۳۳/۳
طبقه اجتماعی پایین		۱۰	۱۱۲	۲۸	۱۵۰
		۱۸/۵	۳۲/۷	۵۱/۹	۳۳/۳
جمع		۱۰۰	۲۳۹	۱۱۱	۴۵۰
		۲۲/۲	۵۳/۱	۲۲/۷	۱۰۰
کی دو $X^2 = ۲۳/۷۷$ درجه آزادی ۲ معنی داری ۰/۰۰۰۰ ضریب تاو B کندال = ۰/۲۵۶ مثبت معنی داری ۰/۰۰۰۰					

جدول شماره ۴۱: طلاق، طبقه اجتماعی پایین و عدم توانایی مخارج زندگی

طبقه اجتماعی	عدم توانایی پرداخت مخارج زندگی	زیاد	متوسط	کم	جمع
طبقه اجتماعی بالا		۸۰	۳۹	۳۱	۱۵۰
		۹۸/۸	۷۲/۶	۹/۸	۳۳/۳
طبقه اجتماعی متوسط		۱	۱۱	۱۳۸	۱۵۰
		۱/۲	۲۰/۸	۲۳/۸	۳۳/۳
طبقه اجتماعی پایین			۲	۱۲۶	۱۵۰
			۷/۲	۲۶/۳	۳۳/۳
جمع		۸۱	۵۲	۳۱۵	۴۵۰
		۱۸	۱۲	۷۰	۱۰۰
کی دو $X^2 = ۲۷۲/۷۲$ درجه آزادی ۲ معنی داری ۰/۰۰۰۰ ضریب تاو B کندال = ۰/۴۳۲ مثبت معنی داری ۰/۰۰۰۰					

جدول شماره ۲۲: طلاق طبقه اجتماعی پایین و فاصله نقش ها				
جمع	کم	معمولی	زیاد	فاصله نقش ها
				طبقه اجتماعی
۱۵۰	-	۸۶	۶۴	طبقه اجتماعی بالا
۳۳/۳		۳۴	۸۳/۱	
۱۵۰	۵۵	۸۴	۱۱	طبقه اجتماعی متوسط
۳۳/۳	۲۵/۸	۳۳/۲	۱۲/۳	
۱۵۰	۶۵	۸۳	۲	طبقه اجتماعی پایین
۳۳/۳	۵۴/۲	۳۲/۸	۲/۶	
۲۵۰	۱۲۰	۲۵۳	۷۷	جمع
۱۰۰	۲۶/۷	۵۶/۲	۱۷/۱	
کی دو $X^2 = ۱۴۸/۷۶$ درجه آزادی -۲ معنی داری ۰/۰۰۰۰				
ضریب تاو B کنذال = ۰/۴۷۲ مثبت معنی داری ۰/۰۰۰۰				

شماره ۲ که طلاق در هر سه طبقه اجتماعی بیشتر ناشی از شرایط

آنومیک است یعنی تأثیر شرایط آنومیک در طبقات اجتماعی بالا

متوسط، البته شرایط آنومیک در طبقات اجتماعی پایین است، و سپس طبقات

اقتصادی و اجتماعی در هر سه طبقه اجتماعی به وجود می آید.

اما در این پژوهش طبقه بالا بیشتر تحت تأثیر شرایط بی هنجاری

جامعه بوده است.

یافته های بدست آمده در مورد فرضیه شماره ۳ یعنی طلاق

بحث و نتیجه گیری

اطلاعات بدست آمده در مورد فرضیه شماره ۱ که طلاق در هر

سه طبقه اجتماعی بیشتر حاصل مشکلات روانی، اجتماعی و خانوادگی است،

از تحرک طبقاتی زوجین است، رابطه معنی داری بین متغیرهای

مستقل و وابسته وجود دارد، یعنی میزان مسائل اجتماعی ناشی از

تحرک طبقاتی در طبقه بالا بیشتر و در طبقه پایین و متوسط کمتر

است. تحرک طبقاتی شدید چه مثبت و چه منفی احتمال وقوع

طلاق را افزایش می دهد. اطلاعات بدست آمده در مورد فرضیه

هزینه های زندگی با مشکلات اقتصادی بیشتری نسبت به طبقه بالا مواجه هستند.

یافته های بدست آمده در مورد فرضیه شماره ۶ در مورد اینکه طلاق در هر سه طبقه اجتماعی بیشتر ناشی از فاصله نقش ها است یعنی فاصله نقش ها، در طبقه بالا بیشتر در طبقه پائین است نکته بسیار مهمی که باید به آن توجه داشت در جامعه ایران خصوصاً شهر تهران به دلیل شرایط نابسامانی اقتصادی و اجتماعی نقشی که به زنها محول می شود، نقش مورد علاقه آنان نیست و این نقش های بیشتر تحمیلی است و دلچسب آنان نمی باشد و به همین دلیل آنان دچار فاصله نقش ها می شوند و از نقش خودشان کناره گیری می نمایند و این امر موجب افزایش پدیده طلاق در طبقات اجتماعی می شود و این پژوهش به آن توجه نموده و در سطح جامعه شناسی خرد مورد تحلیل قرار گرفته است.

مدارک موجود و رابطه قوی در جامعه نمونه بین متغیرهای فرضیه شماره ۷ نتیجه زیر را قابل استنتاج و منطقی می سازد، این فرضیه قوی ترین فرضیه را در جامعه آماری نمونه دارد و به عمق و رابطه تضاد ارزش های فرهنگی در هر سه طبقه اجتماعی دارد. تضاد ارزش های فرهنگی احتمال وقوع طلاق را در هر سه طبقه اجتماعی افزایش می دهد. یافته های جامعه نمونه مورد بررسی مربوط به فرضیه شماره ۸ که طلاق در هر سه طبقه اجتماعی بیشتر ناشی از سبک زندگی است. فرضیه شماره ۸ نشان می دهد که

در هر سه طبقه اجتماعی بیشتر ناشی از تعارض نقش ها است. اطلاعات مربوط به جداول این فرضیه نشان می دهد تأثیر نقش ها در طبقه متوسط و پائین بیشتر از طبقه بالا است، با توجه به شرایط جامعه شهری خصوصاً شهر تهران به دلیل پیچیدگی در مناسبات اجتماعی و گسترش روزافزون تقسیم کار و تعارض نقش این فرضیه به اثبات رسیده و تأثیر نقش های اجتماعی در هر سه طبقه اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفته است و عوارض ناشی از تقسیم کار موجب پیدایش تعارض نقش ها می گردد، و تعارض نقش ها موجب تفاوت های بشماری در ساختار خانواده ناسازگار می گردد و تعارض نقش ناشی از عوارض ناشی از تقسیم کار در جامعه پیچیده است. و این امر می تواند علت افزایش پدیده طلاق باشد. یافته های بدست آمده در مورد فرضیه شماره ۴ تفاوت های فرهنگی احتمال وقوع طلاق را در هر سه طبقه اجتماعی افزایش می دهد. اطلاعات بدست آمده در جداول مربوط به تفاوت های فرهنگی نشان می دهد که تفاوت های فرهنگی در طبقه متوسط و پائین بیشتر از طبقه بالا است.

اطلاعات بدست آمده در مورد فرضیه شماره ۵ آنگه طلاق در هر سه طبقه اجتماعی ناشی از عدم توانایی مخارج زندگی است، اطلاعات جامعه نمونه تأیید می کند که تنگدستی و عدم توانایی در تأمین مخارج زندگی احتمال وقوع طلاق را در طبقه پائین و متوسط افزایش می دهد، یعنی طبقه متوسط و پائین در تأمین

پدیده طلاق به دلیل دگرگونی اجتماعی موجب تغییر سبک زندگی می گردد و احتمال وقوع طلاق افزایش پیدا می کند.

منابع:

- تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۴۷.
- ۱۳- بلومر، هربرت و دیگران. ترجمه غلام عباس توسلی، تهران، ناشر قومس، چاپ اول، ۱۳۷۳.
- ۱۴- بودون، ریمون. روشهای جامعه شناسی، ترجمه عبدالحسین نیک گهر، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۹.
- ۱۵- بیرو، آلن. فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۶۶.
- ۱۶- پدهازور، گرلینجر، رگرسون چندمتغیری در پژوهش رفتاری، ترجمه دکتر حسن سرایی، جلد اول، تهران، نشر دانشگاهی، ۱۳۶۶.
- ۱۷- پدهازور، گرلینجر، رگرسون چندمتغیری در پژوهش رفتاری، ترجمه دکتر حسن سرایی، جلد دوم، تهران، نشر دانشگاهی، ۱۳۶۶.
- ۱۸- تنهایی، ابوالحسن، مکاتب و نظریه های جامعه شناسی، گناآباد، نشر مرندیز سابق ۱۳۷۲.
- ۱۹- توسلی، غلامعباس، جستارهایی در جامعه شناسی معاصر، تهران، چاپ دانشگاه تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۲.
- ۲۰- نظریه های جامعه شناسی، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۱.
- ۲۱- جامعه شناسی شهری، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ اول، ۱۳۷۲.
- ۲۲- نامه انجمن جامعه شناسی ایران، فرجام جدال در جامعه شناسی خرد و کلان، تهران شماره ۱، ۱۳۷۵.
- ۲۳- جی، مارتین، تاریخچه مکتب فرانکفورت، ترجمه جنگیز پهلوان، تهران، انتشارات کویر، ۱۳۷۳.
- ۱- آریان پور، اح. پژوهش، چاپ چهارم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- ۲- آرون، ریمون، مراحل اساسی اندیشه در جامعه شناسی، ترجمه باقر پرهام، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۰، انتشارات انقلاب اسلامی.
- ۳- آشوری، داریوش، تعریف ها و مفهوم فرهنگ. تهران، انتشارات آگاه ۱۳۸۰.
- ۴- آگ برن و نیم کوف. زمینه جامعه شناسی، اقتباس، اح. آریان پور، تهران، ناشر: کتابهای جیبی، سال ۱۳۵۶.
- ۵- اتلندر، پتر. روشهای تجربی پژوهش اجتماعی، ترجمه بیژن کاظم زاده، تهران، انتشارات معاونت فرهنگی آستان قدس، ۱۳۷۱.
- ۶- ادیبی، حسین و انصاری، عبدالمعبود. نظریه های جامعه شناسی، تهران، انتشارات جامعه ۱۳۵۸.
- ۷- جامعه شناسی طبقات اجتماعی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۲.
- ۸- طبقه متوسط جدید در ایران، تهران، انتشارات جامعه، چاپ اول، ۱۳۵۸.
- ۹- اسکیدمور، ویلیام، تفکر نظری در جامعه شناسی، ترجمه گروه مترجمان تهران، نشر سفیر، ۱۳۷۲.
- ۱۰- انصاری، ابراهیم، نظریه های قشریندی اجتماعی و ساختار تاریخی آن در ایران، اصفهان، انتشارات دانشگاه اصفهان، ۱۳۷۸.
- ۱۱- بانامور، نام مکتب فرانکفورت، ترجمه محمد کتابی، تهران، نشر پرش، ۱۳۷۳.
- ۱۲- بانامور، تی. بی. طبقات اجتماعی در جوامع جدید. ترجمه اکبر مجدالدین،